G. Resink

Jozef Korzeniowskis voornaamste lektuur betreffende Indonesië

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 117 (1961), no: 2, Leiden, 209-237

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

JOZEF KORZENIOWSKI'S VOORNAAMSTE LECTUUR BETREFFENDE INDONESIË

Jozef Korzeniowski is met zijn kennis uit leatuur over de archipel zo zeer vooraf gegaan aan Joseph Conrad bij de verwerking van die kennis in zijn in Indonesië spelende romans en korte verhalen, dat er alle reden is om de eerste in die kennis in de titel van dit opstel tot zijn recht te laten komen.

Nu komt aan twee Amerikaanse geleerden Florence Clemens en John Dozier Gordan de volle eer toe reeds vóór de tweede wereldoorlog uitvoerige onderzoekingen te hebben ingesteld naar Jozef Korzeniowski's „reading sources” betreffende Indonesië, die afkomstig bleken van de beroemde Darwiniaan Alfred Russel Wallace en van de niet minder befaamde James Brooke.

Daaraan is nu dit jaar door Conrad's Engelse biograaf Jocelyn Baines in zijn kritische levensbeschrijving een derde leatuurbron toegevoegd en wel: Fred McNair's *Perak and the Malays*, in de ondertitel pakkender aangeduid als „*Sarong*” and „*Kris*”, verschenen in 1878.

Dit opstel komt dan nog een vierde bron daarbij aanwijzen en wel Sir Edward Belcher's *Narrative of the Voyage of H.M.S. Samarang During the Years 1843-46*, dat in 1848 werd gepubliceerd.

Dank zij de vriendelijke toestemming van Florence Clemens en vooral dank zij de speurzin en de goedgeefsheid van A. van Marle, de *Managing Editor* van de bekende *Selected Studies on Indonesia by Dutch Scholars* mocht ik in het bezit komen van een afschrift van haar niet gepubliceerde dissertatie: *Conrad's Malaysian Fiction: A New Study in Sources with an Analysis of Factual Material Involved*, waarmede zij in 1937 aan de Ohio State University haar welverdiende Ph.D. graad verwierf, alsmede van foto-copieën van daarop voortbouwende, nader te noemen artikelen, welke artikelen hier te lande niet in enige boekerij waren aan te treffen.

Dank ik aan James S Holmes, de briljante Amerikaanse vertaler van Nederlandse poëzie, de naam van John Dozier Gordan, Van Marle ben ik weer bijzonder erkentelijk voor de toezending van afschriften van

een artikel van Gordan en van enkele hoofdstukken uit diens in 1940 verschenen belangrijke boek *Joseph Conrad: The Making of a Novelist*. Wie weet dat dit werk niet alleen aan de Nederlandse Conrad-kenner Bachrach maar zelfs aan Conrad's bekende Franse biograaf Aubry onbekend is gebleven, waarschijnlijk omdat het tijdens de oorlog verscheen en niet herdrukt is, zal mij willen vergeven, dat ook ik van het bestaan daarvan tot voor kort onkundig was.

Alsof al deze hulp nog niet genoeg was zond collega Boxer, attent als altijd, mij een exemplaar toe van Jocelyn Baines' *Joseph Conrad: A Critical Biography*, terwijl Dr. Nicholas Tarling mij verblijdde met een exemplaar van zijn uitstekende, zo juist verschenen werk *British Policy in the Malay Peninsula and the Archipelago 1824-1871*, waarvan de lectuur mij tot de ontdekking bracht van Belcher's zoëven genoemde boek, dat de zeeman Jozef Korzeniowski reeds gelezen moet hebben vóórdát hij als de schrijver Joseph Conrad met *Almayer's Folly* (1895) in zee ging.

Achtereenvolgens zullen hier, op stimulerende aansporing van Van Marle en op het goede voorbeeld van voorbeeldige voorgangers, het boek van Wallace *The Malay Archipelago* van 1869, de dagboekbladen van James Brooke, gepubliceerd door Mundy en Keppel, en de boeken van McNair en Belcher nader worden onderzocht op de invloed, die zij op Conrad's Indonesië-werken hebben uitgeoefend, voorzover op die invloed al niet door die voorgangers gewezen is, waarbij dan tevens getracht zal worden aannemelijk te maken, dat de lectuur daarvan reeds eerder moet hebben plaats gehad dan door mijn zuster en broeders in Conrad aangetoond of aangenomen is.

Tenslotte zullen dan nog enige lectuurbronnen worden aangewezen waarvan aannemelijk zal worden gemaakt dat stof daaruit is overgeheveld in Conrad's werken, doch voor welke bronnen in sommige gevallen wel vast staat dat de aanboring daarvan door Korzeniowski eerst kan hebben plaats gehad toen Conrad's eerste romans en korte verhalen reeds verschenen waren.

I.

Ruim twintig jaren vóórdát Richard Curle in 1928 zou openbaren, dat Wallace's boek Conrad's „favorite bedside companion” was en dertig jaren vóórdát Florence Clemens Wallace's invloed op Conrad's

werken aan een nader onderzoek zou onderwerpen,¹ erkende Conrad zelf reeds dat hij Wallace gelezen had. Hij deed dit echter in een in de verste verte niet in of bij de archipel zich afspelende roman, zodat het begrijpelijk is, dat Richard Curle en Florence Clemens deze bekentenis over het hoofd hebben gezien.

The Secret Agent, nota bene, onthult in 1907 namelijk in één enkele zin hoe Conrad via Korzeniowski Wallace moet hebben gekend: „But does not Alfred Wallace relate in his famous book on the Malay Archipelago how, amongst the Aru Islanders, he discovered in an old and naked savage with a sooty skin a peculiar resemblance to a dear friend at home?”² Met de vinger is bij Wallace de zin aan te wijzen, die aan Conrad's opmerking ten grondslag heeft gelegen: „One funny old man, who bore a ludicrous resemblance to a friend of mine at home...”³ Er ligt bijna een halve eeuw tussen wat Wallace en Conrad over de Aru-eilandbewoners hebben geschreven. Ondertussen is Wallace's „funny old man” ontkleed tot een „naked savage with a sooty skin” — door Wallace elders karakteristiek geacht voor de Papua⁴ — maar hij wordt daarentegen door Conrad met een voor hem karakteristieke menselijke evenwaardigheid bekleed door de „peculiar resemblance to a dear friend at home”, die hij bij Wallace bepaald niet bezat.

Zoals Wallace's geest Conrad tot in het London van *The Secret Agent* verschenen is, zo heeft hij zich in 1914 ook onverwacht gemanifesteerd in het korte, wederom in het geheel niet in Indonesië spelende verhaal *The Planter of Malata* waar het heet; „...he remembered suddenly the wild beauty of a waterfall seen ... in Menado. There was a legend of a governor-general of the Dutch East Indies, on official tour, committing suicide on that spot by leaping into the chasm. It was supposed that a painful disease had made him weary of life”⁵. Wallace schreef over deze waterval van Tondano:

¹ Florence Clemens, „Conrad's Malaysia” in het tijdschrift *College English*, Vol. II (1941), blz. 344 en noot 16. Zoveel mogelijk zal hier uit Florence Clemens' gepubliceerde werk worden geciteerd, hoewel ook dat werk weinig bekend is, want o.a. Bachrach schijnt daarvan niet op de hoogte te zijn, waarschijnlijk alweer, omdat haar artikelen vlak voor en tijdens de oorlog in Amerika verschenen in weinig bekende periodieken.

² *The Secret Agent*, blz. 118. Voor alle aanhalingen uit Conrad's werken is gebruik gemaakt van Dent's Present Collected Edition.

³ Wallace, op. cit., Vol. II (1869), blz. 147.

⁴ Idem, blz. 104.

⁵ *Within the Tides*, blz. 43—44.

„Both sight and sound are grand and impressive. It was here that, four years before my visit, the Governor-General of the Netherland Indies committed suicide, by leaping into the torrent. This at least is the general opinion, as he suffered from a painful disease, which was supposed to have made him weary of his life”⁶. Nu heeft in werkelijkheid een Gouverneur der Molukken daar zelfmoord gepleegd, zoals Veth in zijn vertaling van Wallace's boek uit 1870 heeft aangetoond, waarop ik weer geattendeerd werd door Van Marle⁷. In latere edities van Wallace's werk is de fout verbeterd en nu rijst de vraag of Korzeniowski de eerste editie gebruikt heeft en Wallace dus misschien al vroeger gekend kan hebben, dan wel of Conrad alleen een latere editie gelezen heeft en de Gouverneur van de Molukken uit eigen fantasie gepromoveerd heeft tot Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië. Dat Korzeniowski echter alleen een latere editie van Wallace gelezen zou hebben, lijkt onwaarschijnlijk, omdat hij dan wat al te controleerbaar zou zijn afgeweken van wat dan toch een geruchtmakende historische gebeurtenis moet zijn geweest. Bovendien moet Conrad's weerzin om de archipel met zijn koloniale naam aan te duiden hem weerhouden hebben dat toch te doen, indien zulks niet strikt noodzakelijk was⁸.

Is er dus alle reden om aan te nemen, dat Korzeniowski de eerste editie van Wallace's boek gelezen heeft, Florence Clemens heeft getracht aan te tonen, dat hij Wallace in ieder geval gelezen heeft vóórdat hij zijn eerste roman *Almayer's Folly* schreef. De schrijfster meent namelijk, dat de beschrijving, die Dain Maroola over Bali geeft aan Almayer's dochter Nina, ontleend kan zijn aan Wallace's boek, omdat Korzeniowski nooit zelf op Bali is geweest⁹. Er is echter een veel treffender bewijs te leveren, dat Korzeniowski Wallace gelezen moet hebben vóórdat Conrad de eerste bladzijden van *Almayer's Folly* schreef. Immers lang vóórdat Dain Maroola Nina verhalen doet over zijn heerlijk Bali wordt Almayer bezocht door een Nederlandse „Commissie” van marine-officieren. Is het niet erg aannemelijk, dat Korzeniowski een dergelijke commissie ooit ontmoet heeft toen hij in de

⁶ Wallace, op. cit., Vol. I (1869), blz. 252.

⁷ P. J. Veth, *Insulinde*, Deel I (1870), blz. 462, noot 11.

⁸ Zie de opmerking in mijn artikel „Inlandsche Staten in den Oosterschen Archipel 1873—1915” in dit tijdschrift, Deel 116 (1960), blz. 336.

⁹ Florence Clemens, „Conrad's Favorite Bedside Book” in het tijdschrift *South Atlantic Quarterly*, Vol. XXXVIII (1939), blz. 309 en haar diss., blz. 49—50.

jaren 1887-1888 op zijn reizen met de „Vidar” Bandjermasin, Pulau Laut, Donggala, Bulungan en Berouw aandeed, Wallace heeft zo'n commissie in levende lijven op de Aru-eilanden meegemaakt¹⁰. En de enige keer dat Conrad een Nederlandse term goed spelt is nu juist wanneer hij het heeft over „the Dutch „Commissie””¹¹. Dit mij voordien niet bekende instituut behoorde in de negentiende eeuw met de Commissarissen in de Vorstenlanden en de Gecommitteerden voor Bali en Lombok, die als residenten in Banjuwangi resideerden, tot die invloedssfeer-instituten met min of meer diplomatiek vertegenwoordigend karakter, waarop ook Conrad zelf zinspeelt als hij de leider van de commissie een zoutwater-diplomaat noemt.

Florence Clemens heeft kunnen aantonen, dat Wallace's ervaringen ook hun weg hebben gevonden naar *An Outcast of the Islands* (1896), *Lord Jim* (1900), *Victory* (1915) en *The Rescue* (1920)¹². De meest overtuigende ontdekking, die zij daarbij deed was wel, dat de beroemde „naturalist” Wallace zelf model heeft gestaan voor de Beier Stein in *Lord Jim*, tot in lichamelijke en geestelijke bijzonderheden toe¹³.

De schrijfster heeft echter niet onderzocht of Wallace's invloed ook in de korte verhalen aan te wijzen was, hoewel dit ten bewijze van de mate van die invloed nu juist zo belangrijk is¹⁴.

Zo vindt men in het korte verhaal *Karain* (1897) Wallace's visie op het achterland van Surabaya: „The roads run in straight lines... bordered by rows of dusty tamarind-trees” terug in *Karain's* kijk op Java waar de „paths run straight and hard and dusty”¹⁵.

Duidelijker wordt Wallace's invloed in de novelle *The End of the Tether* (1902), want Kapitein Whalley en diens gastheer Van Wijk in Batu Beru lijken regelrecht geïnspireerd op Wallace en diens gastheer Van der Beck in Hatusoa op Ceram. Het blijft niet bij een zekere overeenkomst tussen de namen van de twee Engelsen en hun gastheren. Zoals Stein volgens Florence Clemens veel van Wallace

¹⁰ Wallace, op. cit., Vol. II, blz. 139.

¹¹ *Almayer's Folly*, blz. 44.

¹² Zie Florence Clemens' onder noot 9 aangehaald artikel, blz. 309 e.v.v. en haar diss., blz. 46 e.v.v.

¹³ Idem, blz. 312-315 en uitvoeriger haar diss., blz. 64, speciaal noot 1.

¹⁴ Op blz. 53 van haar dissertatie meent Florence Clemens, dat in *Karain* enige invloed van Wallace bespeurbaar zou zijn, wat juist is, maar niet op het door haar naar voren gebrachte punt: het samenleven van een Indonesische vrouw met een Europese man, want dat was een te gewoon verschijnsel om alleen in een reisverhaal van Wallace voor te komen.

¹⁵ Wallace op. cit., Vol. I, blz. 100 en *Tales of Unrest*, blz. 31.

moet hebben gehad — de grote gestalte, de zwakke ogen en de borstelige wenkbrauwen — zo heeft kapitein Whalley die trekken met Stein en Wallace gemeen¹⁶. Maar treffender zijn de overeenkomsten tussen Van Wijk — een bekende Indische naam overigens — en Van der Beck. Beiden zijn zeelieden, beiden planten tabak op uit het oerwoud uitgespaarde terreinen, beiden zijn vrijgezel, polyglot, muzikaal, gastvrij en seigneuriaal. Van Wijk leest in drie talen en speelt piano, Van der Beck spreekt nog meer talen en zingt¹⁷. Wat haast te romantisch lijkt bij Conrad heeft Korzeniowski ontleend aan wat maar al te reëel was voor Wallace, die bij Van der Beck heeft gelogeed.

Tien jaren later zal Conrad in *Freya of the Seven Isles* de namen van Wallace's assistent Allen en van de gastheren van de grote geleerde in Makassar en Maros, de gebroeders Mesman, — evenals de naam Schultz uit het verhaal en al dan niet in combinatie daarmee een bekende Indische naam — gewoon gebruiken zonder zelfs de nationaliteit van de heren te veranderen¹⁸ zoals hij in *Lord Jim* in het geval van Cornelius — ook weer een aan Wallace's boek ontleende naam¹⁹ — nog gedaan had.

In *Victory* is niet alleen het vernietigende oordeel van Morrison over de Portugezen en hun koloniaal bewind op Timor aan Wallace ontleend, — zoals Florence Clemens weer overtuigend heeft bewezen²⁰ — maar hetzelfde geldt bij voorbeeld ook voor een naamloze vriend van de hoofdfiguur baron Heyst, een „Dutch government doctor in Amboyna, ... who looked after him for a bit in his bungalow”, want een Duitse dokter op Ambon deed hetzelfde voor Wallace²¹. De Tesmans uit de roman gaan kennelijk niet op Tideman terug maar op de Mesmans uit Wallace's reisverhaal en zoals Heyst voor zijn

¹⁶ *Youth. Heart of Darkness. The End of the Tether*, blz. 187 en 287 en *Lord Jim*, blz. 202—204.

¹⁷ *Youth* enz., blz. 277—279 en Wallace, op. cit., Vol. II, blz. 37—40.

¹⁸ Zie Wallace, op. cit., Vol. I, blz. 46 (voor Allen) en blz. 212 en 292 (voor de Mesmans). Waar de drukproeven van mijn vorig opstel over „De Archipel voor Joseph Conrad” in dit tijdschrift, Deel 115 (1959), blz. 192—208 spoedshalve niet naar mij werden opgezonden, sloop op blz. 204 een zettersfout binnen, waardoor Mesman van een bekende een onbekende Indische naam werd. Aan Drs. H. J. Heeren dank ik de inlichting, dat de naam Mesman al onder het Bonggaais verdrag van 1667 voorkomt.

¹⁹ Wallace, op. cit., Vol. I, blz. 303. Cornelius komt van Menado en is niet als in *Lord Jim* een Malakka-Portugees.

²⁰ Florence Clemens, diss., blz. 50—51 en *Victory*, blz. 13 e.v.

²¹ *Victory*, blz. 22 en Wallace, op. cit., Vol. I, blz. 291.

plezier naar Nieuw-Guinea is gegaan, zo ging Wallace hem ook dáárin voor ²². Alfuren en de mailboot naar Ternate heeft alleen Wallace gezien ²³, terwijl Korzeniowski er slechts over zal hebben gelezen of gehoord.

Florence Clemens en Gordan hebben tenslotte onafhankelijk van elkaar uitgevonden, dat Wallace ook tot *The Rescue* het zijne heeft bijgedragen en wel met het verhaal over de Balische schone, die in Ampenan een Fransman een bloem toewierp en voor die daad gekrist werd ²⁴. Volgens Wallace, die het verhaal ook maar weer van horen zeggen had, leefde zij in werkelijkheid samen met een Engelsman — wat Conrad beleefdheidshalve verzwegen heeft — en van de man wien zij de bloem gaf was de nationaliteit niet bekend — waarom dan niet een frivole Fransman? Maar gekrist is zij en wat ik vroeger heerlijke romantiek dacht te zijn van Conrad gaat dus terug op harde realiteit volgens Wallace ²⁵, waarbij Jozef Korzeniowski als go-between is opgetreden tussen de schrijver en de geleerde.

II.

Aan R. M. Lovett schijnt de eer te moeten worden toegekend reeds in 1923 te hebben gewezen op Conrad's bewondering voor James Brooke, die tot uiting komt in een voorwoord tot de al in 1897 begonnen doch eerst in 1920 gepubliceerde roman *The Rescue*. In 1938 zal John Dozier Gordan, waarschijnlijk door Lovett op de gedachte gebracht, een prachtig artikel schrijven over de invloed, die de Brooke-papers, in hoofdzaak gepubliceerd door Rodney Mundy en Henry Keppel, op Conrad's werken hebben uitgeoefend, en van welke invloed Conrad in 1920 zelf getuigd heeft in een toen op 15 juni gedagtekende, dit jaar door Robert Payne openbaar gemaakte brief aan Lady Margaret Brooke, Dowager Ranee of Sarawak ²⁶.

Gordan zag echter voorbij, dat Owen Rutter in zijn boek *The*

²² Wallace, op. cit., Vol. II, blz. 180 e.v.v.

²³ Idem, Vol. I, blz. 285, 301.

²⁴ Florence Clemens, diss., blz. 53 en haar onder noot 9 bedoeld artikel, blz. 309—310, alsmede Gordan, op. cit., blz. 73 en blz. 355, noot 216.

²⁵ Wallace, op. cit., Vol. I, blz. 174.

²⁶ John Dozier Gordan in zijn artikel „The Rajah Brooke and Joseph Conrad” in het tijdschrift *Studies in Philology*, Vol. XXXV (1938), blz. 613—614, waarin hij op blz. 617 in noot 4 op R. M. Lovett's opstel „The Realm of Conrad” wijst, verschenen in het tijdschrift *Asia: The American Magazine of*

Pirate Wind in 1930 verder ging dan Lovett door regelrecht te suggereren dat de historische gebeurtenissen, die in 1843 leidden tot de dood van Radja Muda Hassim van Brunei aan Joseph Conrad stof moeten hebben gegeven om daarmee de zo juist genoemde roman althans gedeeltelijk te stofferen²⁷. Hierop heeft Florence Clemens in haar dissertatie van 1937 verder voortgebouwd, want zij blijkt niet alleen Rutter's boek te hebben gelezen, maar zelfs iets uit het hoofdstuk aan te halen, waarin hij de bedoelde suggestie doet²⁸. Haar thesis werd echter niet gepubliceerd en eerst in een artikel over „Conrad's Malaysia” wijst zij, onafhankelijk van Gordan, op de invloed, die van Brooke op Conrad moet zijn uitgegaan.

Beiden hebben zich bezig gehouden met de vraag wanneer die invloed in Conrad's werk duidelijk aanwijsbaar wordt, waarbij Gordan's speurzin het echter gewonnen heeft van de hare. Gordan meent, dat de door Mundy gepubliceerde dagboekbladen van Brooke over zijn reis door de Golf van Boni en zijn bezoeken aan Wadjo en andere Buginese rijken aan het korte verhaal *Karain*, hetwelk in het najaar van 1897 verscheen, niet alleen de naam Karain, maar ook de historische achtergrond van een dynastieke worsteling om het rijk „Si Dendring” (Sidènrèng) hebben geleverd²⁹. Er zijn echter meer aanwijzingen, dat Conrad uit Mundy's boek materiaal heeft gehaald voor *Karain*. De vermelding van verbonden tussen Buginese rijken; van de verbreking der „alliance of the four states of Wajo”; en van prinsessen, die hoge functies bekleden of zelfs vorstin zijn, kunnen zowel terug gaan op kennis van horen zeggen door Korzeniowski opgedaan in Donggala, als op de lectuur van James Brooke's Celebes-dagboek uit 1840³⁰. Daarbij moet niet uitgesloten worden geacht, dat Brooke

the Orient, Dutch East Indies Number, Vol. XXIII (1923), speciaal blz. 278. Aan Dr. P. Voorhoeve dank ik door vriendelijke tussenkomst van collega A. Teeuw de mededeling over Conrad's brief, waarin hij erkent, dat *The Rescue* „has been inspired in great measure by the history of the first Rajah's enterprise and even by the lecture of his journals as partly reproduced by Captain Mundy and others”. De brief is te vinden op blz. 247—248 van Robert Payne's boek *The White Rajahs of Sarawak* (1960).

²⁷ Owen Rutter, *The Pirate Wind* (1930), blz. 209, noot 1.

²⁸ Florence Clemens, diss., blz. 39—41.

²⁹ Zie Gordan's onder noot 26 bedoelde opstel, blz. 622—623, waar verwezen wordt naar Rodney Mundy, *Narrative of Events in Borneo and Celebes Down to the Occupation of Labuan: From the Journals of James Brooke, Esq., Rajah of Sarawak and Governor of Labuan. Together with a Narrative of the Operation of H.M.S. Iris* (1848), Vol. I, blz. 44.

³⁰ Zie Mundy, op. cit., Vol. I, heel Chapter V, blz. 60—83.

wel nauwkeurig gelezen is, maar dat door kleine of grote afwijkingen van diens tekst ook diens auteurschap buiten het gezichtsveld van de lezer is gehouden, waarbinnen Gordan het eerst ruim veertig jaren later duidelijk heeft weten terug te brengen.

Echter niet alleen Karain is bij de jonge Brooke terug te vinden, maar ook Karain's vriend Matara, wiens historische voorganger Dain Matara de vriend van Brooke is geweest, die hem van Singapore af begeleid heeft naar Celebes, en zijn gids is geweest tijdens zijn reizen door de Buginese wereld ³¹.

Brooke's Celebes-journaal heeft echter ook al materiaal bijgedragen tot Conrad's eerste, begin 1897 verschenen kort verhaal *The Lagoon*. De hoofdpersoon Arsath immers mag zijn naam danken aan McNair's boek over Perak, zoals ook de door Arsath genoemde Inchi Midah terug gaat op Inche Maida uit *Perak and the Malays* ³², maar Arsath komt toch ook weer uit „Si Dendring” en verhaalt van moeilijkheden aldaar, van hertenjachten en zo meer — kortom ook Arsath is Buginees. De ongenoemde „white friend” van Arsath, terug te vinden in een voetnoot van Mundy over James Brooke als een „White Friend” van de Wadjoërs, is kennelijk James Brooke zelf. Arsath herinnert hem aan „the time of trouble and war” en de tijd daarna toen „you went away from my country” (i.c. Sidènrèng) „in the pursuit of your desires, which we men of the islands, cannot understand” en de tijd daarna weer toen: „We heard . . . about you also. They had seen you here and had seen you there” ³³, wat toch wel geheel terug wijst naar de omzwervingen van de jonge Brooke.

Gordan, die behalve van een bewonderenswaardige speurzinn ook van grote voorzichtigheid in oordeel blijk geeft, heeft niet durven stellen, dat reeds in *Almayer's Folly* de invloed van de Brookiana bespeurbaar zou zijn. Toch wijst hij er op, dat al in de eerste roman sprake is van een tijd voordat „an English Rajah ruled in Kuching” wat weer doelt op de tijd, waarin James Brooke nog jong en nog geen koning was. Ook memoreert Gordan hoe de Radja Laut Lingard evenals de Radja Brooke een Engels seaman-adventurer was, die groot gezag verwierf in een staat op Borneo en hoe zij beiden als Radja

³¹ Mundy, op. cit., Vol. I, blz. 34 en de noot.

³² Fred McNair, *Perak and the Malays*, blz. 284 (voor Arsath) en o.a. blz. 131, 169 (voor Inche Maida).

³³ *Tales of Unrest*, blz. 194—195, waar ook Inchi Midah wordt genoemd, en verder Mundy, op. cit., Vol. I, blz. 73, noot over de „white friend”.

Laut werden aangesproken ³⁴. Gordan vergist zich echter, zoals straks zal worden aangetoond, wanneer hij het mogelijk acht dat een Dajakse jongen, die Brooke denkt te adopteren — waarvan hij echter afziet — getransformeerd is in een meisje van Suluse afkomst, waarvan het in *Almayer's Folly* heet, dat zij door de Radja Laut uit een piratenprouw zou zijn gered en door hem geadopteerd om vervolgens ten huwelijk te worden geschonken aan Almayer ³⁵.

Er is echter een andere aanwijzing, dat Korzeniowski Mundy's boek kan hebben gelezen vóórdat Conrad zijn *Almayer's Folly* in zee zond. In de roman wordt namelijk verhaald hoe Almayer maar één vriend had en wel de Balische vorstenzoon Dain Maroola. Nu heeft Gordan, de scholar-adventurer, die voor de oorlog helemaal naar Oost-Borneo is gereisd om achter de feiten te komen, welke schuil gingen onder de fantasieën in Conrad's eerste roman, ontdekt, dat er werkelijk een Dain Marola bestaan heeft, die dus ook weer Buginees moet zijn geweest ³⁶. Is daarmee Dain Maroola als een Balische vorstenzoon en de „future ruler” naar het rijk van Conrad's fantasie verwezen, de Balische vorst zelf, door Conrad „Anak Agung” genoemd en als een „independent Rajah” gezien, hoort meer thuis in het rijk der realiteit dan ik vroeger gedacht heb. Mr. E. Utrecht was namelijk zo vriendelijk mij er op te wijzen, dat in de negentiende eeuw de Dewa Agung van Klungkung voor Keizer van Bali werd aangezien. Korzeniowski moet daarvan maar iets gehoord hebben om verklaarbaar te maken hoe Conrad van één onafhankelijke radja met een Agung-naam gewag maakt.

Even dicht is Conrad bij historische feiten gebleven toen hij naast de naam van Dain Maroola ook de namen van Lakamba en Patalolo invoerde, die eveneens authentiek zijn gebleken ³⁷ en dan alweer aan Buginezen moeten hebben toebehoord, aan Korzeniowski door persoonlijke ontmoeting of van horen zeggen in Donggala of Berouw bekend.

Gordan heeft ook onthuld, dat de ware Olmeijer nogal verschild heeft van de fictieve Almayer. William Charles Olmeijer — zo luidde de echte naam — was immers niet getrouwd met een Maleise adoptiefdochter van de Radja Laut Lingard, maar met een Indisch meisje Van Lieshout. Anders dan Almayer, die maar één kind had, bezat

³⁴ Zie Gordan's onder noot 26 bedoelde opstel, blz. 616—619 en *Almayer's Folly*, blz. 206.

³⁵ Gordan, in zijn opstel, blz. 618—619.

³⁶ Baines, op. cit., blz. 90 en Gordan, op. cit., blz. 46—49.

³⁷ Baines, op. cit., blz. 90.

Olmeijer elf kinderen ³⁸ en anders dan de mislukkeling uit de roman moet de Olmeijer uit de realiteit enige jaren nadat hij Korzeniowski in Berouw ontmoet heeft toch een geslaagd man zijn geweest, want Westermann heeft in 1941 uit vroege K.P.M.-rapporten weten op te diepen, hoe Olmeijer „feitelijk het hoofd van het landschap” was, aangezien de twee Sultans van Sambiliung en Gunung Tabur hem raadpleegden „in alle aangelegenheden” ³⁹. Een onlangs in het Nationaal Archief in Bogor terug gevonden rekest van Olmeijer, gedagtekend „Berouw 1e December 1890”, waarin hij de Gouverneur-Generaal om toestemming verzoekt contracten te mogen aangaan met de Sultan of ingezetenen van Sambiliung voor het doen van mijnbouwkundige opsporingen naar goud — dat goud dat al op de eerste bladzijde van Conrad's eerste roman *Almayer's gedachten* in beslag neemt — bewijst door een zelfbewuste hand van schrijven wel hoe Olmeijer zich toen frère van de Sultan en als feitelijk hoofd van het landschap zich bijna compagnon van de Landvoogd moet hebben gevoeld, want hij vindt het niet eens nodig zijn verzoek behoorlijk te motiveren ⁴⁰.

Deze ware Olmeijer, adviseur en vriend van twee Borneose sultans, kan Korzeniowski minstens evenzeer herinnerd hebben aan de jonge Brooke, adviseur en vriend van de twee Bruneise prinses, Radja Muda Hassim en zijn broer uit de jaren toen er nog geen blanke koning in Kuching heerste, als de toen zeer bekende Radja Laut Lingard hem reminiscenties aan Radja Brooke kan hebben opgeleverd. Via de unieke vriendschap tussen Almayer en Dain Maroola komt men zelfs regelrecht terecht bij de voor die tijden zeker enige vriendschappen, die de jonge Brooke verbonden aan zijn Buginese vriend Dain Matara — de twee Dains hebben titel, beginlettergreep en eindklinker van de namen gemeen — en een andere Buginees, de „nakodah” Pelewo ⁴¹.

En wie door Gordan's detective-onderzoek geleerd heeft zelfs op bijzonderheden in kleding en lichamelijke uiterlijkheden te letten zal Conrad's beschrijving van Dain Maroola's prachtige kledij terug vinden in James Brooke's schildering van de rijke uitrusting van Wadjose radja's zoals men omgekeerd een opmerking van Brooke over Bugi-

³⁸ Idem, blz. 89.

³⁹ J. C. Westermann in *Een halve eeuw Paketvaart* (1941), blz. 292.

⁴⁰ Zie mijn artikel „Tulisan dan tanda tangan Charles Olmeijer” in het tijdschrift *Medan Ilmu Pengetahuan*, No. 4 (1960), blz. 358—362.

⁴¹ Mundy, op. cit., Vol. I, blz. 110.

nese jongelieden met „certain effeminances of . . . appearance”⁴² bij Conrad gespecificeerd vindt in de „almost feminine eye” van Dain Maroola, wat dan verder erg grof gegeneraliseerd wordt tot „that general characteristic of the race”⁴³.

Dain Maroola met de vrouwenogen wordt in *An Outcast of the Islands* gevolgd door Aïssa met haar mannenhart en in *The Lagoon* door Daimelen met haar „audacious and triumphant eye”, de geliefde van Arsat, wiens broer hem met betrekking tot haar verwijt „There is half a man in you now — the other half is in that woman”⁴⁴. Beide vrouwen zijn manmoedig, zoals het voortaan in Conrad’s Indonesië-werken ook wel met andere vrouwen het geval zal zijn: Matara’s zuster; Lord Jim’s half-Maleise „Jewel” en de Wadjose prinses Immada uit *The Rescue*. Van de laatste wordt uitdrukkelijk vermeld, dat zij „dressed practically in man’s clothes” en dat zij geen juwelen droeg, hetgeen dan weer helemaal terug gaat op wat de jonge Brooke in Wadjo heeft gezien: „Some women (dress) like men”, waaraan dan wordt toegevoegd wat ook volledig opgaat voor Immada, die haar broer Pata Hassim overal, tot in de dood toe, volgt: „not occasionally but all their lives, devoting themselves to the occupations and pursuits of their adopted sex”⁴⁵.

In *Karain* is de ongenoemde blanke zeeman-avonturier, die het verhaal van Karain en diens broer Matara vertelt, ook weer helemaal geïnspireerd op de jonge James Brooke, want hij wil Karain helpen zich in zijn klein rijk staande te houden, zoals Brooke Wadjo voor verdeeldheid heeft trachten te behoeden. Voor Conrad-readers is *Karain* echter niet alleen belangrijk, omdat daarin de invloed van de dagboekbladen van de jonge Brooke zo tastbaar aanwijsbaar wordt, doch mede om een andere reden. Conrad laat immers in dit korte verhaal de ongenoemde blanke, zeg James Brooke, als verteller optreden, die daarmee, zoals Guerard reeds opgemerkt heeft, de voorganger wordt van Marlow, de befaamde „narrator” uit veel van Conrad’s werken⁴⁶.

In *Lord Jim* steekt ook weer veel van de jonge James Brooke,

⁴² *Almayer’s Folly*, blz. 55 en Mundy, op. cit., Vol. I, blz. 57—58 en 81 (over de kleding van de Buginese adel in het algemeen), en blz. 83.

⁴³ *Almayer’s Folly*, blz. 55.

⁴⁴ *Tales of Unrest*, blz. 198.

⁴⁵ *The Rescue*, blz. 66 en Mundy, op. cit., Vol. I, blz. 83.

⁴⁶ Zie Albert J. Guerard, *Conrad the Novelist* (1958), blz. 90 en verder Baines, op. cit., blz. 210 e.v.v.

zoals Gordan aan de hand van allerlei Brookiana heeft aangetoond. In de titel komen Tuan James Lingard, een neef van de Radja Laut, die Korzeniowski in Berouw kan hebben ontmoet of waarvan hij gehoord kan hebben en Sir James Brooke, op wie Conrad's eerste roman reeds zinspeelt, samen: de achternamen verdwijnen, de Indonesische verandering van „James” in „Jim” is alleszins aannemelijk en Lord houdt goed het midden tussen Tuan en Radja. Het heeft geen zin om nog eens vóór te pluizen wat Gordan al zo nauwkeurig uitgeplozen heeft. Het zij daarom genoeg er op te wijzen, dat de parallellen niet allen met betrekking tot grote gebeurtenissen zijn te trekken, maar tot in kleine bijzonderheden zijn door te voeren als in aantallen van kanonnen en hun nauwelijks verschillende afmetingen of in de kleine lichaamsbouw van sultans. Zelfs het landschap van Patusan, waar zich het einde van Lord Jim's levensdrama afspeelt, vertoont volgens Gordan gelijkenis met het landschap, waar Brooke rebellen uit fortten had te schieten gelegen op de „Sarambo, a high detached mountain ... with a notch in the centre”⁴⁷. Ik zou er niet op in zijn gegaan als er in één van Keppel's boeken niet een afbeelding te vinden was van een landschap, dat nog beter beantwoordt aan Conrad's beschrijving van de heuvels achter Patusan: „where ... can be seen rising above the level of the forests the summits of two steep hills, very close together and separated by what looks like a deep fissure” zodat „the appearance ... if of one irregular conical hill, split in two”⁴⁸. We zullen straks zien hoe meer van zulke „praatjes” van Conrad passen bij „plaatjes” uit door Korzeniowski gelezen boeken.

Lord Jim wil ook alweer de Buginese gemeenschap in Patusan onder leiding van Nakoda Doramin en zijn zoon Dain Waris veilig stellen en er rust en recht brengen.

In *The Rescue* tenslotte wil de jonge prae-Almayer Lingard de Wadjose prins Pata Hassim en zijn zuster Immada weer aan de macht helpen in hun eigen rijk. Lingard is weer een deel-incarnatie van de jonge James Brooke, doch Hassim en Immada zijn misschien toch minder gemodelleerd naar Brooke's Bruneise vriend en diens zuster, zoals Gordan meent⁴⁹, want Brooke heeft in Celebes ook een

⁴⁷ Gordan in zijn onder noot 26 bedoelde opstel, blz. 626.

⁴⁸ Henry Keppel, *A Visit to the Indian Archipelago in H.M. Ship Maeander with Portions of the Private Journal of Sir James Brooke, K.C.B.*, Vol. I (1853). Tussen blz. 84 en 85 vindt men de gravure. Verder *Lord Jim*, blz. 220.

⁴⁹ Gordan in zijn onder noot 26 aangehaald opstel, blz. 620.

Buginese vorst en diens zuster ontmoet en de naam Immada gaat terug op de naam van een Buginese prinses Immudah⁵⁰. De affectie, die de Wadjose prins in de roman Lingard toedraagt wordt als het ware door Keppel bevestigd met een overigens niet al te echt lijkende brief van een Wadjose vorst, in welke brief Brooke door deze „prince Laduka” omhelsd en gekust wordt als een vader, waarbij Keppel zich fatsoenshalve en tussen haakjes afvraagt „adoptive?”⁵¹.

Hoezeer *The Rescue* terug gaat op Brooke's Celebes-journaal en de jonge Lingard zijn historisch voorbeeld moet hebben gehad in de jonge Brooke blijkt tenslotte overtuigend uit een gesprek, dat Brooke met een Wadjose grote had over de verhouding tussen de Nederlanders en de Engelsen, welke conversatie over hetzelfde onderwerp soms in dezelfde bewoordingen terug te vinden is in de roman. Zo relateert Brooke een gesprek met de „rajah pangawa” van Wadjo:

„Which is the stronger nation, England or Holland?”

„Certainly” I replied „England.”

.....
„How came it that the English gave back Java and the other countries to the Dutch after taking them?” I explained that the English took them from the French; and when peace was made in Europa, gave them to the Dutch.

„Do not the Dutch pay tribute for them?”

„By no means.”⁵²

Conrad laat Lingard een dergelijke conversatie voeren met Pata Hassim van Wadjo en wel als volgt:

„Your country is very powerful — we know,” began again Hassim after a pause, „but is it stronger than the country of the Dutch who steal our land?”

„Stronger?” cried Lingard. He opened a broad palm. „Stronger? We could take them in our hand like this —” and he closed his fingers triumphantly.

„And do you make them pay tribute for their land?” enquired Hassim with eagerness.

„No,” answered Lingard in a sobered tone; „this, Tuan Hassim, you

⁵⁰ Mundy, op. cit., Vol. I, blz. 90 en 99.

⁵¹ Henry Keppel, *The Expedition to Borneo and Celebes of H.M.S. Dido... with Extracts from the Journal of James Brooke, Esq.*, Vol. I (1846), Appendix no. III.

⁵² Mundy, op. cit., Vol. I, blz. 51.

see, is not the custom of white men. We could, of course — but it is not the custom.”

„Is it not?” said the other with a sceptical smile. „They are stronger than we are and they want tribute from us. And sometimes, they get it — even from Wajo where every man is free and wears a *kris*.”⁵³

De slotsom van dit betoog kan wel niet anders luiden dan dat zo Brooke via Korzeniowski Conrad beïnvloed heeft het vooral de jonge, zwervende, idealistische Celebes-Brooke en minder de oudere, gearriveerde, realistische Sarawak-Radja is geweest van wie die invloed door tussenkomsst van de jonge Korzeniowski op de vroege Conrad moet zijn uitgegaan.

III.

Lord Jim is kennelijk het boek geweest, waarin Conrad het meest gebruik heeft gemaakt van gegevens uit Korzeniowski's lectrur over de archipel. Florence Clemens en Gordan hebben daaruit dan ook zoveel en zo treffende bewijzen weten te halen van ingeslopen Wallaciana en Brookiana, dat zij zich minder moeite blijken te hebben gegeven om naar meerdere bewijzen van deze insluipsels in oudere of andere werken te speuren.

Het is ook alweer *Lord Jim*, dat Jocelyn Baines tot de ontdekking bracht hoe McNair's boek de namen moet hebben geleverd van Doramin — oorspronkelijk Doraman — Tamb' Itam — van Tambi Itam, de zwarte Kling — en Tungku Allang, die in de roman tot Rajah Allang wordt gepromoveerd⁵⁴. Men kan daaraan nog de naam van de Minangkabauer Mahomed Bansoo⁵⁵ toevoegen, die in de roman Stein's Buginese vriend Mohammed Bonso wordt⁵⁶.

Baines heeft echter onbedoeld uit McNair's "*Sarong*" and "*Kris*" met dit slipje van de sarong meer voor het grijpen gegeven dan namen alleen. Het boek doet zelfs een volledig echtpaar uit de doeken, dat het historisch voorbeeld moet zijn geweest van de uitgezwermde Buginese nakoda Doramin, een boom van een man, die met een klein wat heksachtig maar toch moederlijk vrouwtje van hoge adel is getrouwd in *Lord Jim*⁵⁷. In Perak immers is een dergelijke uitgezworven

⁵³ *The Rescue*, blz. 75—76.

⁵⁴ Baines, op. cit., blz. 254.

⁵⁵ McNair, op. cit., blz. 299.

⁵⁶ *Lord Jim*, blz. 206.

⁵⁷ Idem, blz. 256, 260 en 274.

Buginese Nakoda Trong met een dergelijke vrouw van hoge adel, de Maleise prinses Inche Maida gehuwd, wier naam men reeds in *The Lagoon* aantreft verbasterd tot Inchi Midah. In "*Sārong*" and "*Krīs*" nu staat de echte Nakoda Trong afgebeeld op de eerste gravure in het boek en als de nauwelijks gefantaseerde Nakoda Doramin torent hij breed uitgezeten hoog uit boven zijn kleine echtgenote met haar „female attendants”⁵⁸. De „great liking”, die Jim voor Doramin’s gemalin gevoelt, schijnt overgenomen van McNair, die zelf weer zo symphatiseerde met Inche Maida. Ook de uitroep van Tamb’ Itam, wanneer hij in de roman de Malakka-Portugees Cornelius ziet aankomen: „Here comes the Nazarene”, blijkt afkomstig van McNair, die verhaalt hoe Portugezen en mensen van Portugees-Maleisen bloede Nasarini worden genoemd, aan welke opmerking wordt toegevoegd: „the origin being most probably the old term Nazarene”⁵⁹.

De invloed van de lectuur van McNair’s boek is echter reeds eerder aan te wijzen, want in *Karain* komt al een episode voor, die aan *Perak and the Malays* móet zijn ontleend. Het betreft een voorval, waarbij Karain het rijkszwaard in de grond steekt en het toespreekt: „If there is virtue in the fire, in the iron, in the hand that forged thee, in the words spoken over thee, in the desire of my heart, and in the wisdom of thy makers, — then we shall be victorious together!”⁶⁰. Dit gaat terug op een door McNair verhaalde gebeurtenis, waarin de vluchtende Sultan Ismail van Perak hetzelfde zou hebben gedaan en het statiezwaard op dezelfde wijze, zij het niet met dezelfde woorden, maar wel met dezelfde bedoeling zou hebben aangesproken: „If you are, as I believe, the invulnerable pillar of the state, I shall yet return to my country.”⁶¹. En alsof Conrad het niet laten kan Korzeniowski’s kennis uit McNair’s boek geheel te verzwijgen, zo laat hij Karain, de uitgezworven Buginees in Deli vertellen, dat hij een Korintjiër is uit Perak, nu juist dat Perak waarvan McNair verhaalt hoe na de Buginezen de Korintjiërs er de belangrijkste groep van Indonesiërs van overzee vormen⁶².

Iets verder in het verleden terug vindt men in *The Lagoon* de namen van Arsat en Inchi Midah, die eveneens ontleend zijn aan McNair’s

⁵⁸ McNair, op. cit., frontispiece en blz. 131—132.

⁵⁹ *Lord Jim*, blz. 284 en McNair, op. cit., blz. 228.

⁶⁰ *Tales of Unrest*, blz. 19.

⁶¹ McNair, op. cit., blz. 247.

⁶² *Tales of Unrest*, blz. 38 en McNair, op. cit., blz. 131—132.

werk ⁶³, zoals trouwens de fantastische „white eagle” die aan het einde van het korte verhaal opvliegt overgevlogen lijkt uit het begin van *Perak and the Malays* ⁶⁴.

Weer een jaar dieper de geschiedenis van Conrad's werken in stuit men in *An Outcast of the Islands* op Babalatchi als de sjahbandar van het door Conrad tot „Sambir” omgedoopte Berouw, al heeft de speurende geest van Gordan weer ontdekt, dat in *Almayer's Folly* op één enkele plaats „Brow” niet bereikt is door het doopwater van Conrad's literaire fantasie ⁶⁵.

De term van sjahbandar nu moet ontleend zijn aan McNair's boek, waarin een Shahbandar van Perak voorkomt, die evenals Babalatchi een hoogwaardigheidsbekleder, havenmeester en bij onderhandelingen tussen vorst en vreemdelingen betrokken diplomaat is geweest ⁶⁶. James Brooke heeft in Boni op Celebes een „sabundar” aangetroffen ⁶⁷ en Wallace heeft in Buleleng bij een Chinese „Bandar” zijn opwachting gemaakt ⁶⁸, maar de door hen gebruikte benamingen voor deze toen nog algemeen in Indonesië voorkomende figuur met zijn internationaalrechtelijke functies, zijn door Conrad niet overgenomen. Hij spelt de term juist zoals die in McNair's boek te vinden is. Er is echter daarenboven alle kans, dat Korzeniowski de sjahbandar niet alleen in lectuur maar ook lijfelijk is tegengekomen. Mr. Purnadi Purbatjaraka was namelijk zo attent mij er op te wijzen, dat in de negentiger jaren van de vorige eeuw nog suppletoire contracten tussen het Nederlands-Indische Gouvernement en de rijken van Sambiliung en Gunung Tabur zijn gesloten, waarin de sjahbandar uitdrukkelijk wordt genoemd, terwijl in het nabije Pasir een sjahbandar bekend is uit rechterlijke uitspraken van 1892 en 1893 ⁶⁹.

Nog een jaar verder de historie in stuit men tenslotte al in het begin van *Almayer's Folly* op een episode, die één van de meest romantische stukjes van de roman schijnt maar in waarheid één van de

⁶³ *Tales of Unrest*, blz. 195 en McNair, op. cit., resp. blz. 284 en 131—132.

⁶⁴ *Tales of Unrest*, blz. 202 en McNair, op. cit., blz. 4.

⁶⁵ *Almayer's Folly*, blz. 42 en Gordan, op. cit., blz. 36.

⁶⁶ McNair, op. cit., 291 en 364.

⁶⁷ Mundy, op. cit., Vol. I, blz. 36—38.

⁶⁸ Wallace, op. cit., Vol. I, blz. 150. In Ampenan was ook een Engelsman één van de „Bandars”, blz. 153.

⁶⁹ Vonnis van de Raad van Justitie van Surabaya van 26-XI-1892 en arrest van het Hooggerechtshof van 26-VII-1893 in *Indisch Weekblad van het Regt*, No. 1581 (1893), blz. 166.

historisch meest verantwoorde onderdelen daarvan is. Het betreft het verhaal van een door Kapitein Lingard uit piratenhanden gered meisje van Suluse afkomst, dat door de Radja Laut was geadopteerd en opgevoed in een klooster op Java. Nu verhaalt McNair hoe in 1867 een Engelse kapitein een „Eurasian girl” gered heeft uit de greep van Nicobaren-zeerovers en haar vervolgens naar Singapore gezonden heeft op een „girls’ school attached to the late Mr. Keasberry’s mission” ⁷⁰. Als men nu weet, dat volgens de roman Almayer’s dochter Nina naar Singapore op school gezonden is, terwijl in de realiteit vijf van de zes dochters van de ware Olmeijer in één klooster op Java onderwijs hebben genoten ⁷¹, dan heeft men hier een treffend voorbeeld hoe Conrad literaire „Dichtung” geweven heeft om historische „Wahrheit”, die Korzeniowski dankte aan McNair. Wie het overigens onwaarschijnlijk mocht vinden, dat een Engelse zeeman hier ooit de fraaie Indonesische naam van Radja Laut kan hebben gedragen, kan bij McNair de omgekeerde onwaarschijnlijkheid, dat Aziatische zeerovers zich ooit met Engelse titels zouden hebben durven sieren, als historische werkelijkheid aantreffen: de bedoelde piraten van de Nicobaren droegen Engelse namen als Sir George Brown enz. ⁷².

Deze naam Brown vindt men in *Lord Jim* terug bij de Amerikaanse zeeschuimer „Gentleman Brown”, die Jim tenslotte de dood indrijft, zoals men in McNair’s boek ook de naam „Sofala” aantreft, waarnaar in *The End of the Tether* het schip is genoemd, waarvan kapitein Whalley gezagvoerder is ⁷³.

De verhalen over de tabaksplantages ter Sumatra’s Oostkust in bedoelde novelle en daarvóór ook al in *Karain* kan Korzeniowski zowel van horen zeggen hebben als aan lectuur van McNair hebben ontleend, zoals de naam Davidson in *Because of the Dollars* (1915) zowel aan hearsay als aan deze reading-source te danken kan zijn ⁷⁴.

Maar wat weer aan McNair’s boek ontleend móet zijn is het in het Engels weergegeven Maleise spreekwoord, dat Baines in *The Rescue* heeft ontdekt: „Even a lizard will give a fly time to say its prayers”, al kon McNair slechts een geen Maleis kennend lezerspubliek en

⁷⁰ McNair, op. cit., blz. 277.

⁷¹ Gordan, op. cit., blz. 43.

⁷² McNair, op. cit., blz. 277.

⁷³ Idem, blz. 41.

⁷⁴ Idem, blz. 69—70 en voor de naam Davidson blz. 402—403.

zichzelf wijs maken dat dit gezegde in de oorspronkelijke taal „*nanti-palla-han*” luidde ⁷⁵.

Baines heeft aangetoond dat een uitroep van de Radja van Perak door McNair opgetekend „Hear now my people! Don't let us have any more of this little game!” zowel in *Lord Jim* als in *The Last Essays* enigszins gewijzigd terug te vinden is ⁷⁶. Daarmede is dan tevens bewezen hoe ook McNair via Korzeniowski Conrad beïnvloed heeft van zijn eerste roman af tot in zijn laatste werk toe.

IV.

Sir Edward Belcher is naar eigen getuigenis de eerste Europeaan geweest, die in 1844 met H.M.S. „Samarang” de moeilijk bevaarbare Pantai-rivier in het Berouw-gebied werkelijk ver is opgevaren en er een bezoek heeft gebracht aan de Sultans van Sambiliung en Gunung Tabur, met welke laatste hij een verdrag sloot ⁷⁷, wat weer een aardige aantekening met uitroepeteken in de marge is bij het verhaal van De Klerck als zouden deze rijkjes al in 1934 „the supremacy of the Government” hebben erkend, al werden de eerste verdragen met dat Gouvernement pas in 1850 gesloten ⁷⁸. Belcher zal toen wel niet gedroomd hebben dat hij nog eens gevolgd zou worden door een door Conrad meer bekend geworden Engelsman, de Radja Laut Lingard en zelfs door de nog meer befaamde Conrad zelf, die toen hij in 1887 de Berouw-rivier opvoer overigens nog maar een obscure Jozef K. was — om à la manière de Kafka te schrijven — en nog lang geen briljante Joseph C.

Is het niet onaannemelijk, dat de gretige lezer, die Korzeniowski was, Belcher's reisverhaal gelezen heeft vóórdat hij met de „Vidar” naar Berouw voer, een aannemelijker bewijs daarvoor wordt geleverd door een weer in het geheel niet in Indonesië spelend, eerst in 1908 verschenen, maar volgens Conrad zelfs reeds in 1886 geschreven kort verhaal *The Black Mate*, bedoeld als inzending op een prijsvraag van *Tit-Bits* voor het beste korte verhaal over „*My Experiences as a*

⁷⁵ Baines, op. cit., blz. 254 en McNair, op. cit., blz. 448: „the lizard gives the fly time to say its prayers...”

⁷⁶ Baines, op. cit., blz. 254 en McNair, op. cit., blz. 289.

⁷⁷ Belcher, op. cit., Vol. I, blz. 220 en 237.

⁷⁸ E. S. de Klerck, *History of the Netherlands East Indies*, Vol. II (1938), blz. 309.

Sailor". Baines acht het mogelijk, dat dit Conrad's allereerste literaire proeve moet zijn geweest ⁷⁹ en de inhoud van het verhaal kan zowel die mening helpen versterken als de opvatting, dat Korzeniowski Belcher's boek in de jaren 1886 of 1887 moet hebben gelezen.

De held van *The Black Mate* heet namelijk Bunter, wat, afgezien van beginletter en aantal lettergrepen van de naam, dicht bij Belcher staat zodra men uit de dictionaires weet dat „bunt” de „belly of a sail” is en „to bunt” vertaald „opzwellen” betekent, „to swell out, as a sail”, terwijl de betekenis van „to belch” bekend genoeg is om over verdere gedachtenassociaties niet te behoeven uit te weiden. Bunter is gezagvoerder geweest van de „Samaria”, Belcher van de „Samarang” — wat weer de naam is van de haven waar Korzeniowski in 1887 met de „Highland Forest”, uit Nederland gekomen, naar toe gevaren is en waar hij ziek gelegen heeft vóórdat hij zijn reizen op de „Vidar” van Singapore uit begon. Bunter en Belcher hebben beide ongeluk met hun schepen gehad — evenals Korzeniowski in 1883 met de in de buurt van Bangka in brand gevlogen „Palestine” ⁸⁰ — en beide hebben tijdens hun zeemansleven lichamelijk letsel opgelopen — zo ook Korzeniowski op de „Highland Forest”. Beiden waren van goede familie, beiden waren goede zeelieden en beiden hebben door de Indische Oceaan gezeild — Korzeniowski had ook dit alles weer met hen gemeen. Bunter loopt volgens de gezagvoerder van zijn laatste schip als een admiraal en Belcher is zelfs „one of the most heartily disliked of the Royal Navy's survey officers during the mid-19th Century” ⁸¹. En zoals Bunter maar een rode doek om zijn middel en een rode zakdoek om zijn hoofd behoefde te doen om precies op één van die zeerovers te lijken, die vrouwen wegvoeren in gevangenschap, zo heeft Belcher Indonesische vissers, die in het rood gekleed waren abusievelijk voor piraten aangezien en hen onder de kust van Gilolo aangevallen alsmede uit hun greep een vrouw en een meisje gered, hetgeen later tot protesten van Nederlandse zijde heeft geleid, omdat deze lieden nu juist gebruikt werden om tegen echte piraten op te treden! ⁸². Bunter tenslotte is stuurman, heeft zwart geverfd haar en

⁷⁹ Baines, op. cit., blz. 84—85.

⁸⁰ Idem, blz. 72—73.

⁸¹ Zie Graham Irwin, *Nineteenth-Century Borneo: A Study in Diplomatic Rivalry*, Verh. Kon. Inst., Deel XV (1955), blz. 79, noot 200.

⁸² *The Black Mate* is opgenomen in *Tales of Hearsay*, blz. 85—120. In Owen Rutter's *The Pirate Wind*, blz. 147—158, vindt men het kostelijke verhaal over Belcher's bestrijding van de gewaande zeerovers met voor- en tegen-

heeft iets vreemds over zich, zoals Korzeniowski stuurman was op „Highland Forest” en „Vidar”, donker haar had en enige jaren later nog door Galsworthy als „queer to look at” zou worden gekarakteriseerd ⁸³.

Dat Sir Edward Belcher's reisverhaal niet eerder als lectuurbron voor Joseph Conrad's eerste roman ontdekt is, zal enerzijds moeten worden toegeschreven aan het feit, dat Conrad in zijn eerste boeken in hoofdzaak kon steunen op kennis uit eigen ervaring en dus weinig aan anderen behoefde te ontleen, terwijl het anderzijds moet worden geweten aan het feit, dat men tot voor kort niet wist hoe vroeg *The Black Mate* naar alle waarschijnlijkheid reeds moet zijn geschreven, totdat Baines dit uitzocht. Nu echter op grond van de opvallende overeenkomsten in levensomgeving en „experiences as a sailor” tussen Belcher, Bunter en Korzeniowski kan worden aangenomen, dat de laatste het reisverhaal van de eerstgenoemde reeds gelezen moet hebben vóórdat hij naar Berouw voer, ontwaart men Belcher's invloed ineens in allerlei in Indonesië spelende werken van Conrad.

Zo heeft Conrad in *Almayer's Folly* aan Belcher waarschijnlijk de aanduiding van Babalatchi als „Prime Minister” te danken, evenals de riviernaam Pantai. En de „crimson curtains”, waarachter Belcher bij zijn bezoek aan de Sultan van Bulungan de voorhoofden en ogen van de dames van het hof ontwaart vindt men overgewaaid naar Almayer's huis, waar achter een „red curtain” het vrouwvolk verborgen blijft tijdens een visite van de rijke Arabier Abdulla, die Almayer om de hand van diens dochter komt vragen voor zijn neef Hadji Syed Reshid ⁸⁴.

In *An Outcast of the Islands* kan de „big wig from home”, die „somewhere down Carimata way” strandde maar gered werd, niemand anders zijn dan de grote Belcher zelf, wiens schip daar ook ergens vast liep, maar weer vlot raakte ⁸⁵.

Het korte verhaal *The Lagoon* heeft zijn titel duidelijk ontleend aan de befaamde lagune „La Laguna” uit de baai van Mangindanao, door Belcher beschreven. En de vrouwelijke hoofdfiguur Diamelen

argumenten gerelateerd. Belcher, op. cit., Vol. I, blz. 136 vertelt zelf hoe de Resident van Manado hem had voorgelicht, dat zeeroovers altijd in het rood gekleed waren!

⁸³ Baines, op. cit., blz. 131.

⁸⁴ Belcher, op. cit., Vol. I, blz. 216, 221 voor de „Prime Minister” en blz. 227 over de „crimson curtains”. Verder *Almayer's Folly*, blz. 44.

⁸⁵ *An Outcast of the Islands*, blz. 14.

dankt die ongebruikelijke naam aan een door Belcher meermalen genoemde Danielle ⁸⁶, waarbij het kleine verschil in de letters der namen correleert met wat de Fransen zo charmant „la petite différence” noemen tussen vrouw en man.

In *Lord Jim* heeft Belcher en niet Brooke — zoals Gordan heeft gemeend — aan Rajah Allang de twee duimen aan één der handen geleverd, waarmede ook de Sultan van Brunei was uitgerust. Brooke schatte de Borneose vorst, bij wie hij zijn opwachting kwam maken namelijk ouder dan vijftig jaar en hij vond de tweede duim „an extra diminutive thumb”. Belcher echter, die bij de ontmoeting tegenwoordig was, schatte de Sultan tien jaren jonger en dus dichter in leeftijd bij de jonge man, waarover Conrad schrijft, terwijl men niet alleen in Belcher's beschrijving, maar ook op een gravure in zijn boek duidelijk de „two thumbs” ziet aan de rechterhand van de Sultan, welke duimen dus op wel zeer Indonesische wijze verder wijzen naar de twee duimen door Conrad bevestigd aan de linkerhand van Rajah Allang ⁸⁷.

Uit *Youth* rijst een „Assistant Resident” van Anjer aan Java's Westkust op, waarvan wij door Jocelyn Baines' nauwkeurig onderzoek nu weten, dat Jozef Korzeniowski hem nooit ontmoet kan hebben, omdat hij nooit in Anjer is geweest. Belcher echter heeft op de terugreis met zijn schip Anjer wel aangedaan en zich daar tot een bestuursambtenaar gewend, door hem „Governor” of „Resident” genoemd ⁸⁸, die door Conrad wijselijk gedegradeerd is tot assistent-resident.

Achter *Freya of the Seven Isles* duikt Belcher's schim vooral aan het einde van het verhaal op, want het op sleeptouw nemen van de „Bonito” door een kanonneerboot lijkt geïnspireerd op het op sleeptouw nemen van Belcher's schip „Samarang” door het stoomschip „Phlegethon”, in beide gevallen in Straat Makassar. Belcher's schip loopt daarbij op een rif, omdat hij te laat gewaarschuwd is, zoals de „Bonito” op een rif loopt als gevolg van het feit, dat de slepende kanonneerboot plotseling van koers verandert en te laat waarschuwt ⁸⁹.

In *The Rescue* tenslotte is de invloed van Belcher's reisverhaal vol

⁸⁶ Belcher, op. cit., Vol. I, blz. 263—265 over „La Laguna” en blz. 206—207 en 258—259 over Datoe Danielle.

⁸⁷ Gordan, op. cit., blz. 70 en Belcher, op. cit., Vol. I, blz. 58 en de gravure daartegenover.

⁸⁸ Baines, op. cit., blz. 72—73 en Belcher, op. cit., Vol. II, blz. 192.

⁸⁹ Belcher, op. cit., Vol. I, blz. 188—189.

realistische zeegeschiedenissen wel heel duidelijk terug te vinden. De roman speelt in Straat Karimata, in de omgeving waarvan ook Belcher gevaren heeft. Evenals het schip van het echtpaar Travers is ook zijn eigen schip daar vastgelopen, maar weer vlot geraakt. Belcher noemt een echtpaar Page, dat op de kust van Noord-Borneo ergens schipbreuk heeft geleden, maar weer gered is, zoals in de roman het echtpaar Travers strandt, maar weer uit de stranding geholpen wordt. Belcher is er ook echt op uitgezonden om een volgens geruchte ergens gestrande, overigens niet door hem teruggevonden Europese vrouw te redden, zoals Lingard in de roman toch speciaal Mrs. Travers wil redden. En de door Belcher gezochte Mrs. Presgrave heeft met Mrs. Travers twee klinkers en vier medeklinkers in de naam gemeen en het scheelt mede in *The Rescue* maar weinig of ook het echtpaar Travers zou zijn omgekomen⁹⁰. De figuur van een zekere Wyndham tenslotte, die slechts in het eerste ontwerp voor *The Rescue* schijnt voor te komen, wordt niet alleen beschreven in de door Baines ontdekte boeken van Spenser St. John doch tevens in Belcher's reisverhaal⁹¹.

Dus niet alleen Wallace, Brooke en McNair, doch ook Belcher heeft Joseph Conrad van zijn eerste tot zijn laatste Indonesië-roman beïnvloed, maar Belcher heeft bovendien Jozef Korzeniowski reeds duidelijk aanwijsbaar gezelschap gehouden, vóórdat hij zijn allereerste literaire proeve *The Black Mate* in 1886 schreef of wat later herschreef.

V.

Jozef Korzeniowski's kennis van Indonesië uit lectuur is ongetwijfeld uit meer bronnen geput dan tot nog toe gecapteerd konden worden.

Zo is er bijvoorbeeld alle kans, dat Korzeniowski ook Frank S. Marryat's *Borneo and the East Indian Archipelago* uit 1848 gelezen heeft. Korzeniowski was immers naar eigen getuigenis „voué au Bor-

⁹⁰ Idem, Vol. I, blz. 193—194 (echtpaar Page), blz. 163—169 en 189 (Mrs. Presgrave) en Vol. II, blz. 188—191 (stranding in de buurt van Straat Karimata). De naam van d'Alcacer in *The Rescue* is waarschijnlijk geïnspireerd op „the Alcade" van Batan, genoemd door Belcher, op. cit., Vol. I, blz. 67, 70 en 73, in wiens boek men ook de naam Morrison aantreft (blz. 74), die in het begin van *Victory* voorkomt.

⁹¹ Baines, op. cit., blz. 420 en 490, noten 32 en 34. Spenser St. John's boeken zijn *Life in the Forests of the Far East* (1862) en *The Life of Sir James Brooke, Rajah of Serawak, from his Personal Papers and Correspondence* (1879). Zie verder Belcher, op. cit., Vol. I, blz. 201—202.

neo" en zal bijzonder geïnteresseerd zijn geweest in dit boek, dat een anders zij het met minder verve geïllustreerd verhaal bevat van Belcher's reis met de „Samarang", waarop Marryat gediend heeft. Bovendien was Korzeniowski met de naam van kapitein Marryat al sinds zijn kinderjaren vertrouwd ⁹² en een tweede Marryat, die een tweede verhaal bracht over een reis naar dat deel van de Oostkust van Borneo, waarheen hijzelf enige keren varen zou en waar Conrad zijn eerste romans zou situeren, moet hem bijzonder welkom zijn geweest.

Waarschijnlijk heeft Korzeniowski zijn kennis van de Padri-oorlogen, de val van Singkel, de figuur van Sentot en zo meer, waarover Jörgenson in *The Rescue* spreekt, geput uit C. J. Temminck's *Coup-d'Œuil Général sur les Possessions Néerlandaises dans l'Inde Archipelagique* uit 1846—1849, waarnaar een Engels boek verwijst, dat in de tweede helft van de negentiende eeuw een „general history" van de archipel bedoelde te geven, namelijk Horace St. John's *The Indian Archipelago: Its History and Present State* van 1853. Heeft Korzeniowski Temminck voor een Fransman aangezien zoals Jörgenson, de Deen, beweert door de Nederlandse kranten voor een Fransman te zijn gehouden, toen hij nog „the white man" was „who advised the chiefs of Manangkabo" tijdens de Padri-oorlogen? ⁹³

Met de vermelding van kranten komt men bij andere lectuurbronnen, welke Korzeniowski naast dagboeken en reisverhalen geraadpleegd moet hebben.

Zo erkent Conrad in *Karain* dat hij behoort tot de „few who survive ... not yet so dim-eyed as to miss in the befogged respectability of their newspapers the intelligence of various native uprisings in the Eastern Archipelago" ⁹⁴.

En voor twee van zijn in Indonesië spelende korte verhalen lijkt het in hoge mate aannemelijk, dat hij daarin verwerkte bekende historische gebeurtenissen niet alleen van horen zeggen kent maar ook uit lectuur van dagbladen.

Freya and the Seven Isles is volgens Conrad in een brief aan zijn

⁹² Baines, op. cit., blz. 19, 30 en blz. 137 voor de uitspraak uit 1894 „Je suis voué au Borneo", waaraan vooraf gaat „... les Malais me tiennent".

⁹³ *The Rescue*, blz. 102. Horace St. John, op. cit., Vol. II, blz. 106, noot 2 verwijst naar Temminck, op. cit., Tome Second (1847), blz. 17 voor de Padri-oorlogen. De val van Singkel en de naam van Sentot heb ik niet bij St. John, echter wel bij Temminck kunnen vinden, resp. Tome Second, blz. 24 en Tome Premier (1846), blz. 184—185, hetgeen waarschijnlijk maakt, dat Korzeniowski een blik heeft geslagen in Temminck's werk.

⁹⁴ *Tales of Unrest*, blz. 3.

vriend Garnett uit 1911 geschreven op aandringen „the story of the *Costa Rica*” te verhalen ⁹⁵. Als de „Bonito” in het verhaal dus geïnspireerd is op de „Costa Rica” genoemd in de brief, dan kan de „famous Bonito case” alleen maar teruggaan op de befaamde Costa Rica Packet-affaire, die evenals de Bonito-zaak in Makassar voor de rechter is gebracht. Aan de Costa Rica Packet-affaire is veel ruchtbaarheid gegeven, het eerst door de pers in Australië in 1892, juist toen Korzeniowski zich daar bevond ⁹⁶ en later in de Engelse en Nederlandse kranten. Beide zaken hebben de naar Engelse opvattingen slechte behandeling gemeen, die de gezagvoerders der beide schepen van Nederlandse zijde hebben ondervonden. Anders echter dan de Bonito-zaak is de Costa Rica Packet-affaire tenslotte geëindigd met een zeer omstreden internationale arbitrage, die in 1895 in het nadeel van Nederland uitviel ⁹⁷. Anders ook dan Conrad zelf zegt in zijn brief aan Garnett — mij door Van Marle weer in extenso getikt toegezonden — is de gezagvoerder Allen van de „Bonito” evenmin als de gezagvoerder van de Costa Rica Packet, een zekere Carpenter, in Makassar gestorven, wat wel het lot zou zijn geweest van de kapitein van de „Costa Rica”-sec. Bovendien wijst Conrad er in zijn brief op, dat de zaak zich zou hebben afgespeeld enige jaren, „not more than five years”, vóórdat hij in Singapore was. Nu is Korzeniowski in Singapore aan wal geweest in april-mei 1883 en in september-oktober 1885 — zoals Van Marle mij mededeelde — en tenslotte enige malen achtereen in de jaren 1887 en 1888. En nu blijkt er niet meer dan vijf jaren vóórdat hij voor de eerste maal in Singapore was een andere rechtszaak te zijn voorgevallen, die zeker lokaal een cause célèbre moet zijn geweest en met de „Bonito case” weer andere kanten gemeen had dan die, welke haar op de Costa Rica Packet-affaire deden gelijken. *Freya of the Seven Isles* begint namelijk in een omgeving, die Korzeniowski uit eigen ervaring moet hebben gekend: op één der Pulau Tudju in de buurt van dat Bangka, waar hij zelf in 1883 in Muntok landde ⁹⁸, welk Muntok evenals Palembang in het verhaal genoemd wordt. En in 1879 kwam nu in Palembang de zaak voor van een kapitein van een uit Singapore gekomen schip die, evenals de gezagvoerder van de „Bonito”, er van beschuldigd werd zonder vergunning

⁹⁵ Baines, op. cit., blz. 377.

⁹⁶ Idem, blz. 127—128.

⁹⁷ Zie G. A. van Hamel, *De Internationale Arbitrages van Nederland van 1813 tot heden* (1939), Hoofdstuk V, vooral blz. 59—63.

⁹⁸ Baines, op. cit., blz. 73 en 74.

buskruit resp. geweren te hebben gelost, in het eerste geval zonder toestemming en in het „Bonito”-geval zelfs zonder voorkennis van de gezagvoerder. De Palembang-zaak is evenals de „Bonito”-affaire naar de „courts in Batavia” verwezen en zoals de gezagvoerder in het eerste geval vrijgesproken is ⁹⁹ zo blijft Allen van de „Bonito”, althans voor zolang het korte verhaal duurt, op vrije voeten. Zoals hiervoor al is aangetoond, heeft de „Bonito”-affaire ten slotte nog een trek gemeen met het lotgeval van Belcher's schip „Samarang” en wel in dier voege, dat ook de „Bonito” op sleeptouw is genomen en vastloopt op een rif in Straat Makassar. Alleen gebeurde dit wat de „Samarang” betreft door een nalatigheid van de Engelse stoomboot, terwijl het in de „Bonito”-affaire het gevolg was van boos opzet van de zijde van de gezagvoerder van de Nederlandse kanonneerboot. Nu is het niet waarschijnlijk, dat het inderdaad schandelijk optreden van de Nederlandse marine-officier Heemskirk, als weergegeven in *Freya of the Seven Isles*, zich ooit zou hebben voorgedaan zonder nog groter lawaai in de Engelse pers te hebben veroorzaakt dan de Costa Rica Packet-affaire reeds bracht. Wel waarschijnlijk lijkt, dat Conrad's niet altijd even sterk geheugen voor de „Bonito”-zaak af is gegaan op Korzeniowski's kennis uit kranteberichten, uit boeken van Belcher en Wallace — van welke laatste weer allerlei bijzonderheden over de haven, het fort en de Mesmans in Makassar zijn overgenomen ¹⁰⁰ — misschien ook wel uit kabar angin.

Op persberichten zal Conrad ook gesteund hebben voor zijn vroeger door mij voorbij gelezen verhaal *Because of the Dollars* uit 1915, dat speelt in de tijd van de inneming van de Singapore dollar in 1906, wat de verteller van het verhaal ook duidelijk laat uitkomen waar hij zegt, dat het zich daarin afgespeelde drama ongeveer twaalf jaar of langer geleden moet zijn voorgevallen ¹⁰¹. Een poging tot beroving van een Engels schip, dat de oude dollars in allerlei kustplaatsjes heeft ingenomen, leidt namelijk tot een nachtelijke schietpartij in een door Florence Clemens op de Oostkust van Borneo dicht bij Kaap Merah gesitueerde „Mirrah settlement” ¹⁰², waarbij eerst tegen het einde van het verhaal blijkt, dat het drama heeft plaats gehad in het

⁹⁹ Vonnis van de Landraad van Palembang van 23-I-1879 en arrest van het Hooggerechtshof van 9-X-1879 in het tijdschrift *Het Regt in Nederlandsch-Indië*, Deel 35 (1880), blz. 107—110.

¹⁰⁰ Wallace, op. cit., Vol. I, blz. 212 e.v.v.

¹⁰¹ *Within the Tides*, blz. 174.

¹⁰² Florence Clemens, diss., blz. 105.

toenmalige, maar ook hier weer niet met name genoemde Nederlands-Indië, in grote gebieden waarvan de Singapore dollar toen nog vrijelijk circuleerde. Van de geldsanering moet Korzeniowski door berichten uit de pers op de hoogte zijn geweest, zoals hij ook wel geweten kan hebben hoe algemeen voorspeld werd dat munt-hervormingen in de archipel tot misdaad en doodslag zouden leiden. In werkelijkheid schijnt dat niet te zijn gebeurd ¹⁰³, maar de voorspelling komt uit in Conrad's verhaal, hetwelk volgens zijn eigen getuigenis in de laatste zin van zijn „Author's Note” uit 1920 op „fact” gebaseerd moet zijn geweest „derived from my own personal knowledge”. Nu mogen drie Europeanen uit Singapore, waaronder twee van niet helemaal duidelijke nationaliteit, die in een prauw onder Nederlandse vlag op misdrijf uit zijn in een Indonesisch kustplaatsje, de lezers thans onwaarschijnlijk toelijken, in 1895 komt nog een zaak voor het Hooggerechtshof, waaruit blijkt, dat een jaar eerder vier Europeanen van wat onbestemde herkomst uit Singapore in een Chinese tongkang van „bekrompen afmetingen”, kennelijk onder Engelse vlag varende, maar de allesbehalve bekrompen naam voerend van „The Pride of the Ocean”, zich schuldig maken aan verboden invoer van wapens in de buurt van Tedja Kula op Noord-Bali ¹⁰⁴. Het is onwaarschijnlijk, dat Korzeniowski van dit bijzondere geval „personal knowledge” zou hebben gehad, maar het is even onwaarschijnlijk dat hij het zo fantastisch lijkende „fact” uit *Because of the Dollars* geheel en al gefantaseerd zou hebben.

Telkenmale blijkt hoe Conrad door Korzeniowski's kennis uit de vier door Gordan onderscheiden bronnen — „observation, personal experience, hearsay and reading” ¹⁰⁵ — veel dichter bij de historische realiteiten is gebleven dan zijn in Indonesië spelende romans en novellen op het eerste gezicht en zelfs bij tweede lezing zouden doen vermoeden. Steeds meer ook blijkt hoe de vierde bron van kennis: lectuur betreffende Indonesië eerder, breder en blijvender benut moet zijn dan tot nog toe is gedacht.

Tot in het laatste essay, dat Conrad in 1924 nog in druk onder de ogen moet hebben gehad vóórdat hij die ogen voor goed sloot, erkent

¹⁰³ Zie G. Vissering in Hoofdstuk IV van het onder leiding van H. Colijn tot stand gekomen verzamelwerk *Neerlands Indië*, Deel II (1912), blz. 244—245.

¹⁰⁴ Arrest van 22-XI-1895 in *Indisch Weekblad van het Recht*, No. 1695 (1895), blz. 201—202.

¹⁰⁵ Gordan, op. cit., blz. 57.

hij wat hij aan de vierde bron van kennis: lectruur betreffende Indonesië, te danken heeft. In *Geography and Some Explorers* immers verwijlt hij voor het laatst op gedrukt papier met zijn gedachten in de archipel, wanneer hij Batavia en Atjeh noemt in verband met het leven van de door hem zo bewonderde Abel Tasman. Bij hoge uitzondering laat Conrad zich hier namelijk in de kaart kijken — zoals wel meer bij een ten einde lopend spel voorkomt — als hij twee werken noemt, waaruit hij zijn kennis van Tasman zou hebben geput: „Tasman's journal, which was published not so very long ago” — de Engelse vertaling van het reisjournaal dateerde uit 1898 — en „a very amusing and interesting book” dat „regrettable details” over Tasman's leven bracht, welke bijzonderheden aan Korzeniowski's „early admiration for Tasman as one of the early fathers of militant geography”¹⁰⁶ echter weinig hebben afgedaan.

Uit dit laatste essay kan tevens worden afgeleid dat Korzeniowski's grote bewondering voor Tasman hem al in zijn jeugd vertrouwd heeft gemaakt met de eerste geografische kennis van Indonesië, welke kennis de zeeman Korzeniowski tijdens zijn reizen in de archipel zo moet hebben uitgebreid, dat Florence Clemens daaraan in haar dissertatie een heel hoofdstuk en in 1940 een heel artikel heeft kunnen wijden¹⁰⁷. Overtuigend toont zij daarin aan hoe betrouwbaar Korzeniowski's aardrijkskundige kennis van de archipel moet zijn geweest,

¹⁰⁶ *Last Essays*, blz. 7—9. De naam van Tasman's schip „Heemskerck” is in het essay veranderd in Heemskirk, wat ook de naam is gegeven aan de Nederlandse marine-officier in *Freya of the Seven Isles*. Dit wekt het vermoeden dat Korzeniowski Heeres' Engelse vertaling van Tasman's scheepsjournaal reeds veel eerder kan hebben gelezen dan het essay zou doen vermoeden.

¹⁰⁷ Florence Clemens, diss., Part II, „Geography”, blz. 70—129 en haar artikel „Joseph Conrad as a Geographer” in het tijdschrift *The Scientific Monthly*, Vol. LI (1940), blz. 460—465. Op één punt kan ik de schrijfster aannemelijk helpen maken, dat het eiland Sumburan uit *Victory* als één der Tijger-eilanden is te denken, ten Z.O. van Saleier en ten N.O. van Sumbawa (diss., blz. 113—114). Sumburan lijkt nl. deels op Tambora, de naam van de bekende vulkaan op Sumbawa, deels op Sembulang, de naam van een plaats op het eiland Rempang in Riouw-Archipel, waar Korzeniowski doorheen moet zijn gevaren (zie de *Atlas van Tropisch Nederland* van 1938, blad 13, H 3). De van Sumburan zichtbare, uit zee oprijzende vulkaan kan geïnspireerd zijn op de Gunong Api op het eiland Sanggean ten N.O. van Sumbawa, op de kaart in Wallace's boek (Vol. I) als „Gounong Api” aangeduid, die dezelfde naam heeft als de „Gounong Api” op Banda, waar Wallace voor het eerst een werkende vulkaan zag. De Diamond Bay tenslotte herinnert aan Diamantpunt, de Noord-Oost-punt van Atjeh, waar de Straat Malakka in- en uit-varende schepen van koers veranderen en van

welke kennis dan in hoofdzaak moet zijn ontleend aan de lectuur van zeekaarten en van de hiervoor genoemde reisverhalen, die trouwens ook met allerlei kaarten verlucht waren.

Heeft Joseph Conrad erkend, dat de archipel een „lasting fascination”¹⁰⁸ op hem uitoefende, die zelfs blijkt uit geheel daar buiten spelende werken, het overzicht van Jozef Korzeniowski's lectuur betreffende Indonesië bewijst dat dit nog te zacht is uitgedrukt. Hij moet er zo niet door bezeten dan toch meer door bezielde zijn geweest dan door enig ander deel der wereld buiten Engeland, want men ziet in bijna de helft van zijn veeldelig oeuvre de archipel oprijzen, al is het soms slechts uit de kindamp van één enkele zin.

Djakarta, augustus 1960.

G. J. RESINK.

Samburan als „the 'Round Island' of the charts” (*Victory*, blz. 5) is de gedachtenoversteek naar Pulau Rondo bij het dicht bij Atjeh gelegen Pulau Wé gemakkelijk te maken. Zie voor Diamantpunt en Pulau Rondo de *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, resp. Deel II (1918), blz. 495 en Deel IV (1921), blz. 732.

¹⁰⁸ *Victory*, blz. 65.